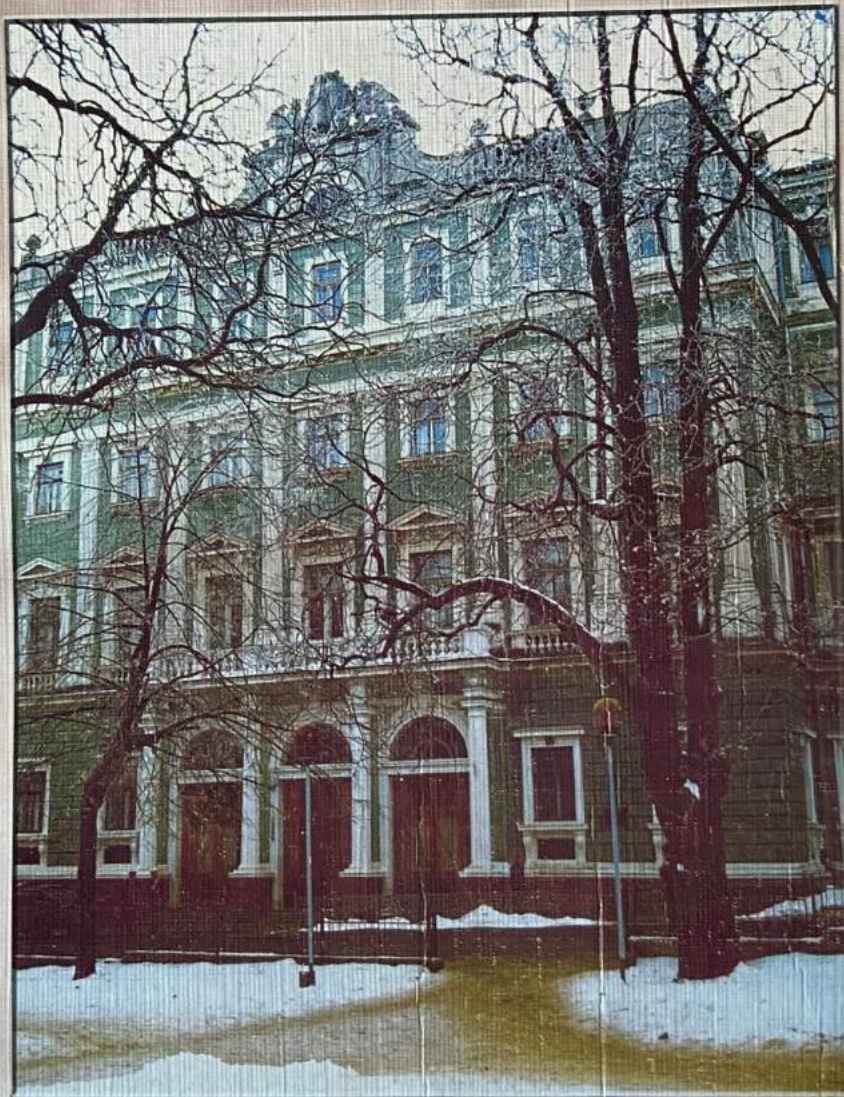

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Юрія ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових статей
Том 8

Чернівці Зелена Буковина 2005

ББК 63.3 (4 укр)

П-35

П-35 **Питання історії України:** Збірник наукових статей. — Чернівці: Зелена Буковина, 2005. — Т.8. — 324 с.

ISBN 966- 8410-59-7

Збірник наукових праць зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей "Історичні науки". — (Див.: Бюлетень ВАК України. — 1999. — №6).

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Задорожний В.Є.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (наук. редактор),
д.і.н., проф. Брицький П.П.,
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський О.В. (заст. наук. редактора),
д.і.н., проф. Кожолянко Г.К.,
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.

Друкується за ухвалою вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У пропонованому збірнику, присвяченому 70-річному ювілею проф. В.М Ботушанського, вміщено статті з багатьох питань української історії: становища селянства, історії козацтва, церкви, студентства, національного відродження, I світової війни і революції 1917-1920 рр., західноукраїнських земель у 1919-1939 рр., післявоєнної відбудови і радянської західних областей. Вміщено ряд статей з буковинознавства, джерелознавства та історіографії, допоміжних історичних дисциплін.

Для науковців, вчителів, викладачів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

The given collection, dedicated to 70-th anniversary of Prof. V. M. Botushans'kyi, contains the articles in the Ukrainian history: peasants' life, the history of cozaks, church, students, national renaissance, World War I and the revolution of 1917-1920. Western Ukrainian lands in 1919-1939, postwar reconstruction and sovietization of western regions.

It also contains some articles in Bucovyna studies, source studies, historiography and special historic subjects.

The book is presupposed for scientists, teachers, assistant, students, country studies learners and for all those who are interested in home history.

ББК 63.3 (4 укр)

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до друку й статті тих авторів, погляди яких не в усьому поділяє

ISBN 966- 8410-59-7

© Кафедра історії України
Чернівецького національного університету, 2005
© Зелена Буковина, 2005

11. Ймовірно, це с. Зелене Борщівського р-ну Тернопільської обл.
12. Нині с. Олешків Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.
13. Нині с. Дубовиця Калуського р-ну Івано-Франківської обл.
14. Ймовірно, с. Грушів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.
15. Довідка організаційно-інструкторського відділу Чернівецького обкому КП(б)У про хід боротьби з Українськими націоналістами на території області за січень 1945 р. 29 січня 1946 р. // Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Кн. 2. С. 68-69.
16. Нині с. Червоногради Заліщицького р-ну Тернопільської обл.
17. Ймовірно, с. Буряківка Заліщицького р-ну Тернопільської обл.
18. Нині с. Скоморохи Бучацького р-ну Тернопільської обл.
19. Нині с. Журавеньки Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

*Роман Офіцинський
(Ужгород)*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ 1992-1993 рр.: ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ, ПРИВІД

Економічна історія незалежної України позначена особливою злободенною притягальністю. Однак сучасний стан розробки її ключових аспектів зафіксував для фахових істориків низку викликів. Перед ведуть економісти і політологи. Почасти цей перегин є закономірним, але потреба в повноцінному історичному коментарі залишається завше актуальною. Зосібна, мова йде про осмислення наявного матеріалу в рамках класичної схеми відображення просторово-часової специфіки: періодизація, складові процесу тощо.

Одним із примітних явищ світового розвитку наприкінці ХХ ст. стала гостра соціально-економічна криза відразу ж на старті Української держави (1992-1993). З цього приводу неодноразово висловлювалися компетентні автори, подаючи інтригуючий «погляд із середини» як безпосередні учасники і чільні фігури тогочасних подій. Чимало з них займали ключові посади в системі виконавчої та законодавчої влади (банк'єр В.Матвієнко, парламентарії та урядовці В.Симоненко і В.Пинзеник) або здійснювали науковий супровід як радники, консультанти, помічники, керівники аналітичних служб (економіст А.Гальчинський, філософ В.Кремень, історики Д.Табачник і В.Ткаченко). Безумовно, свою лепту в розширення «полів досліджень» внесли академічні вчені.

Тут, з нашої точки зору, при всій багатогранності підходів маємо певні реконструктивні лакуни, відчувається нестача цілісності та викінченості картини чи моделі резонансного історичного явища. Особливого доопрацювання потребує виснов-

кова частина: емпіричні узагальнення часто з хвилюючою монологічністю, тобто зазвичай націлені на однозначні одновекторні відповіді. Тому в даному випадку мусимо ставити за мету вислухати компетентні аргументи, відібравши раціональне зерно.

Починаючи з четвертого кварталу 1991 р. Росія, як єдиний емісійний центр колишнього СРСР, перестала забезпечувати Україну та інші країни СНД рубльовою готівкою. Окрім того, з боку Росії очікувалося різке підвищення цін на енергоносії. В умовах бюджетного дефіциту, кредитної емісії і браку конвертованої валюти запровадження 10 січня 1992 р. багаторазових купоно-карбованців означало перехідний період до введення власної валюти, не початок, а лише підготовку до проведення грошової реформи, резонно зазначив перший голова правління Національного банку України Володимир Матвієнко, нині більше відомий як довголітній керівник успішної фінансової інституції — потужного «Укрпромінвестбанку» [7, с.6, 9, 21-22, 43-44].

У грудні 1991 р. державний дефіцит обраховувався у 40 млрд. крб., а для забезпечення конвертованості бракувало мінімум 5 млрд. амер. дол. Вже в лютому 1992 р. у розпорядженні Нацбанку перебувало близько 60 млрд. карбованців у купонах, проте товарна маса, що реалізовувалася торговельною мережею, була ледь не наполовину меншою за купонну. Однак у першому кварталі 1992 р. наявними товарними ресурсами споживчого ринку вдалось утримати унікальне співвідношення купоно-карбованця до російського рубля — 1:1. Завдяки введенню купонної системи в Україні вдалось уникнути гострої готівкової кризи, що називалася на межі 1991-1992 рр.

На момент старту реформ на рахунках населення було 116 млрд. крб. За них можна було викупити 20-25% державної власності нормальним чином: не задарма, а за «чисті» гроші. Приватизація пішла б зовсім по-іншому, переконаний старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України Сергій Біляцький [1, с.10-24]. Натомість державну власність розділила між собою номенклатура під димовою завісою «ваучерів».

Отже, теперішня Україна належить до країн середнього й нижче середнього розвитку, до того ж вона порівняно рідкозаселена і погано керована, на 90-95% залежить від зовнішніх поставок нафти, на 75% — природного газу. Однак, зазначив С.Біляцький, об'єктивно Захід стратегічно зацікавлений у тому, щоб у потенційних конфліктах ХХІ ст. мати на своєму боці сильну Україну, яка б не потребувала допомоги, а мала б сама можливість допомагати іншим.

Ситуація, що склалася в Україні на зламі 1992-1993 рр., сприймалася багатьма як переростання соціально-економічної кризи на чергову національну катастрофу, дезінтеграцію державності.

Адже інфляція підвищилась із 240 % у 1991 р. до 2100 % у 1992 р., а у 1993 р. переросла в нечувану досі для світу гіперінфляцію 10 256 %. Вочевидь оголилася згубність стратегії «великого стрибка» у світ ринкової економіки, ейфорії річної давності стосовно форсованої лібералізації та «шокової терапії», що панувала серед молодого когорти політичних діячів, слушно підсумували міністр освіти і науки України (із 1999 р.), доктор філософських наук Василь Кремень і завідувач відділу історіософії України Інституту історії України НАНУ, доктор історичних наук Василь Ткаченко [5, с.174, 206, 436]. Захід переймався не так стратегією економічної модернізації в Україні, як розширенням свого геополітичного і гео економічного простору в східноєвропейському регіоні.

З початком входження колишніх союзних республік у світове господарство неминуче оголилися цінові диспропорції. Так, Держплан СРСР занижував внутрішні ціни на нафту і газ у десятки разів: пляшка бензину коштувала не дорожче від пляшки газованої води. Замінити куповане в Росії та Туркменістані паливо за піднятими чи зовнішніми (світовими) цінами було неможливо: устаткування більшості підприємств пристосоване для споживання нафти і газу, український вуглевидобуток скорочувався (з 165 млн. т у 1990-му до 77 млн. у 1998 р.), Чорнобильська катастрофа мінімізувала плани використання атомної енергії. Вже 1992 р. ціни на газ в Україні зросли на сто, на нафту — у триста разів. Тому ринкові реформи в Україні почалися не з волі вищого керівництва, а згідно з «законом сполучених посудин» [6, с.8-11]. Надто тісно пов'язане з російською економікою, українське господарство пленталось у фарватері, прокладеному за кордоном.

З іншого боку, ринкову цінову лібералізацію в Україні 1992 р. було підмінено адміністративним підвищенням цін, тим більше природними монополістами. На цьому заакцентував у своїй ґрунтовній доповіді, виголошеній на Четвертих великих зборах Народного руху України (4-6 грудня 1992 р.), доктор економічних наук Володимир Черняк [10, с.256]. До речі, тоді його професорська зарплата складала еквівалент 20 дол. США на місяць. Вільне ціноутворення базується на конкуренції виробників товарів, чого не спостерігалось у монополізованій постсоціалістичній економіці, котру збережений уряд колоніального періоду залишив теж недоторканною. На практиці два логічно обумовлені процеси лібералізації та демонополізації не були взаємопов'язані.

Стан загальної дезорганізації призвів до виникнення особливої аморальної атмосфери. Суспільства дозволило маніпулювати собою, прийняло правила гри, які нав'язала йому далека від справжніх національних інтересів державна влада. Саме деградація особистості — найважча спадщина доби тоталітаризму — теж стала однією з при-

чин соціально-економічної кризи 1993 р. Так, найвища в світі ставка податку з громадян (90 % від одержаного прибутку), фіксований курс купонакарбованців щодо російського рубля і американського долара і т. п. призвело до зростання «тіньової економіки» і впливу капіталів. Наприкінці 1994 р. «на руках» в Україні зберігалось до 4 млрд. дол. США, за її межами — до 20 млрд. дол., що знекровлювало економіку, а «тіньовий оборот» досяг 40 % валового внутрішнього продукту.

Як відмітив перший віце-прем'єр України (уряд В.Фокіна), голова Рахункової палати Верховної Ради (із 1997 р.), доктор економічних наук Валентин Симоненко, «тінізацію» породили надзвичайні повноваження уряду Л.Кучми [9, с.14, 92]. Причому, його декретами із жовтня 1992 до травня 1993 р. тричі змінювалася ставки ряду основних податків та двічі спосіб їх отримання. При цьому низка документів набрала силу заднім числом, відверто оголюючи економіко-правовий нігілізм. До того слід приплюсувати й такий факт: з 1992 до 1997 р. суб'єктами підприємницької діяльності було оформлено й отримано іноземних кредитів під урядові гарантії на суму біля 2 млрд. дол. Із них — 60 % (1,2 млрд. дол.) заздалегідь планувалося покрити за рахунок Державного бюджету.

Колишній віце-прем'єр з питань економічних реформ (в урядах Л.Кучми і П.Лазаренка), міністр фінансів (в урядах Ю.Тимошенко і Ю.Єханурова), голова політичної партії «Реформи і порядок», доктор економічних наук Віктор Пинзеник, відверто висловився: «Сьогодні ми мали значно кращі умови життя та економічний стан, якби не було інфляції 1992-1993 рр., якби цих років взагалі не було в нашій історії» [8, с.30]. Зокрема, у 1993 р. уряд ухвалив рішення про фіксований курс національної валюти. У той же день громадяни України побачили на екранах телевізора заяву віце-прем'єра В. Пинзеника про відставку [2. — 2005. — 13 січ.]. Він і через десятиліття назвав рішення про фіксований курс злочинним, що затягло країну в економічну прірву. Тоді був шанс усе зробити інакше.

Політичне керівництво країни важко усвідомлювало недопустимість грошової емісії. Традиційна причина — дефіцит Держбюджету. Наприклад, фактичне виконання бюджету 1994 р. в кілька разів відрізнялося від затвердженого, а витрати вже «гривневого» 1997 р. перевищили доходи на 6 млрд. гривень. Це суто український феномен — «порятунок виробництва» та «захист населення» від зростання споживчих цін, на яких, частково, позначився перехід на світові ціни за російські енергоносії. У цілому за 1992-1997 рр. ціни зросли в 46,9 тис. разів (за 1992-1993 рр. — 2,2 тис. разів), середня зарплата 1999 р. становила п'яту частину рівня 1991 р. Тому довелося відмовлятися від «комуністичних завоювань» (тотальних дотацій на житлово-комунальні послуги і т. п.).

З точки зору колективу вітчизняних і канадських авторів, в Україні спрацювали основні при-

шляху розгортання інфляції — «паритету» і «купівельної спроможності», що полягають у домаганні працівників рівної кваліфікації однакової оплати і регулярного підвищення заробітної плати пропорційно росту цін на споживчі товари, котре знову приводить до підвищення оптових цін виробництва [11, с.66].

Така інфляційна спіраль успішно підштовхувалася промисловим і аграрним лобі українського парламенту протягом 1992 р. Зростання цін на імпортовані енергоносії та невдале валютне регулювання тільки погіршувало ситуацію. Гостро виявилася інституційна неготовність фінансової системи України до регулювання перехідних економічних процесів.

У перші три роки незалежності відсутність економічної стратегії стала такою ж хронічною недугою, як і затяжний торговельний дисбаланс. У 1990 р. торговельний дефіцит України вже складав 7 млрд. крб., а за дев'ять місяців після проголошення незалежності було втрачено п'яту частину загального експорту [4, с.496]. Водночас обсяг імпорту російських енергоресурсів не зменшився. У той час дуже часто висувалися політично амбіційні, але мало обґрунтовані економічно програми розвитку України.

Розпочатий тоді процес приватизації загалом розділяється на три періоди: 1992-1994 рр. — здійснювалась неконкурентними методами — оренда з викупом або викуп трудовим колективом; 1995-1998 рр. — масова приватизація із застосуванням майнових і компенсаційних сертифікатів; нарешті з 1999 р. — грошова приватизація переважно за індивідуальними процедурами. Ясна річ, зауважив радник Президента України, доктор економічних наук Анатолій Гальчинський, на об'єктивні аспекти добре наклалися суб'єктивні [3, с.125-134]. Мовиться про малоефективні переломи під час зміни власності внаслідок неконкурентної та сертифікатної приватизації.

Замість реальних реформ Україна пережила семірічне тупцювання, що дало паростки доволі специфічного економічного ладу. Його засновано на елементарному перерозподілі, прогнозованому переході державного майна в заздалегідь визначені приватні руки за допомогою адміністративного ресурсу. Причини даного феномена, гучніше знаного пересічними українцями як олігархізація, безумовно, полягають у логічній грі на природних і штучних соціально-економічних протиріччях. У свою чергу, їхню левову частку спровокувала та ж сама панівна верхівка, що сповна скористалася аморфним станом політично неструктурованого суспільства.

Найскладніша з усіх постсоціалістичних країн економічна ситуація 1994 р., коли далися взнаки рекордній за світовими стандартами гіперінфляції попереднього року (10 256 %), а дефіцит державного бюджету досяг астрономічного рівня (майже

19 % ВВП), привела й до політичної кризи. Її розв'язали дострокові вибори всіх рівнів. Отже, поява доповіді Леоніда Кучми, нового Президента України, «Шляхом радикальних економічних реформ» (жовтень 1994 р.) стала логічною відповіддю на жалюгідні реалії часу. Це — документ, де визначалися принципи державної політики в найближче п'ятиліття — глибока лібералізація економіки, роздержавлення і приватизація, жорсткий монетаризм.

Зрештою, серпнева економічна криза 1998 р. виявила і те, що ефективна державна влада в Україні поступово набула ознак президентської. Найгостріші питання економічної політики регулювалися Президентом — 92 укази за 1998 і перший квартал 1999 р. Для прийняття відповідного економічного «портфеля» (142 законопроекти) потрібні було б Верховній Раді три роки за повним графіком роботи.

Як не парадоксально, найперше кидається у вічі те, що початок ринкових реформи в Україні 1992 р. було визначено не внутрішнім самоусвідомленням, а зовнішніми чинниками — російським (матеріальний фактор) і західним (ідеологічний тиск). По-друге, стратегія «великого стрибка» у світ ринку через форсовану лібералізацію та «шокову терапію» в некваліфікованих руках породила економіко-правовий нігілізм (дотації, емісія, податки, кредити). Неминуче оголилися торговельний дисбаланс, ціннові та податкові диспропорції, що призвело до різкого зростання «тіньової економіки» та світового інфляційного рекорду. У симбіозі намітилися контури національної катастрофи.

Третій висновок: агресивна гра на соціально-економічних протиріччях, здійснювана панівною верхівкою, привела до політичної кризи. Вихід із тупика знайшовся в одному з різновидів цементуючих варіантів політичної структуризації суспільства — президентському. Його втілено в життя за т. зв. першої каденції Л.Кучми (1994-1999): нарешті реальні реформи зрушилися з місця. Хоча винуватців кризи 1992-1993 рр. легко знаходять як всередині країни, так і за її межами, проте, по-четверте, зауважимо, що загалом і Росія, і Захід стратегічно зацікавлені в тому, щоб у потенційних конфліктах ХХІ ст. мати на своєму боці економічно сильну Україну.

Утім, питання про конструктивні та деструктивні внески західних і східних держав у подолання чи поглиблення української кризи (1992-1993) залишається відкритим і нетерпляче чекає скрупульозного дослідника.

Джерела та література

1. Біляцький С. Десять років, які потрясли нас (Підсумки і перспективи трансформації. Міфи і помилки) // Політика і час. — 2001. — № 7. — С. 10-24.
2. Віктор Пинзеник: «Ми разом з В'ячеславом Чорноволом пропонували Ющенку балотуватися в президенти в 1999 році» // Українська правда. — 2005. — 13 січня (www.pravda.com.ua).

3. Гальчинський А. Україна — на перехресті геополітичних інтересів. — К.: Знання України, 2002. — 178 с.
4. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду. — К.: ARC-Ukraine, 1996. — 794 с.
5. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (Проблеми суспільної трансформації). — К.: ДрУк, 1999. — 446 с.
6. Кульчицький С., Лебедева Ю. Україна — суверенна і незалежна держава // Історія України. — 2001. — № 12. — 32 с. (вкладка).
7. Матвієнко В. Держава і банки: Роздуми банкіра / Передм. А. Павленка. — К.: Демократична Україна, 1996. — 154 с.
8. Пинзеник В. Коні не винні: Реформи чи їх імітація. — К.: Академія, 1999. — 127 с.
9. Симоненко В. Покаяние?! или: Когда мы выйдем на дорогу, ведущую к истинным реформам. — К.: ДрУк, 1997. — 96 с.
10. Тисяча років української суспільно-політичної думки: Док. та матер. у 9-ти т. / Гол. редкол. Т. Гунчак. — К.: Дніпро, 2001. — Т. IX (1989-2001 роки) / Упорядк. і передм. Ю. Шаповала. — 659 с.
11. Україна на перехідному етапі: Політика. Економіка. Культура = Ukraine in Transition: Politics. Economy. Culture / Упорядк. Т. Степанкової, П. Дуткевича, М. Гхош. — К.: Академія, 1997. — 279 с.

*Микола Кабачинський
(Хмельницький)*

ПРИКОРДОННІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В 1991-2003 РОКАХ

Сучасний аналіз стану охорони державного кордону свідчить про те, що обстановка там має тенденцію до ускладнення і характеризується проявами транскордонної організованої злочинності, подальшим загостренням криміногенної ситуації, невирішеністю проблем фінансового та матеріально-технічного забезпечення прикордонників. Дії правопорушників, що спеціалізуються здебільшого на контрабандній діяльності та переправленні незаконних мігрантів, мають організований характер, постійно вдосконалюється їх тактика. Тому пошук і запровадження в практику раціональної та ефективної форми оперативно-службових дій прикордонних військ є нагальною проблемою сьогодні і на найближчу перспективу.

Результати оперативно-службової діяльності військ напрямів, з'єднань та частин Прикордонних військ України (далі — ПВУ), досвід дій у системі забезпечення національної безпеки України вже з перших років їх існування свідчать про те, що вирішити проблему підвищення ефективності охорони державного кордону в умовах кризової ситуації можливо, зокрема, через зосередження сил і засобів на окремих, найбільш критичних напрямках, проводячи там прикордонні операції. Такою була мета їх застосування, а як цей процес розвивався організаційно, якими були його результати

в досліджуваній період — ці питання для оперативно-службової діяльності сучасних прикордонників мають наукове, пізнавальне й прикладне значення.

Фахівці і науковці цікавились даною проблемою, хоча й не можна сказати про існування якої кількості досліджень. Так, О. Решетніков розглядав прикордонні операції як засіб протидії протиправній діяльності на державному кордоні [2]. О. Заріцький досліджував практику проведення спільних та прикордонних операцій на окремих ділянках державного кордону [16]. Автори часопису „Кордон” проаналізували результати спільних операцій з 1992 по 2001 роки [24], а С. Єфимов і І. Никитюк — прикордонних операцій 2003 року [11]. Про участь у прикордонних операціях мобільних підрозділів прикордонних військ повідомляв у своїх працях С. Галицький [9; 10]. Але досі комплексного наукового дослідження застосування і проведення ПВУ прикордонних операцій для посилення охорони державного кордону проведено не було.

Тому метою даної статті є аналіз застосування в оперативно-службовій діяльності та проведення прикордонних операцій Прикордонними військами України для посилення охорони державного кордону в 1991-2003 роках.

У 1991 р. на охорону рубежів новонародженої держави заступили воїни ПВУ. Це завдання виявилось не з простих, адже крім посилення в нових, нестабільних умовах охорони уже існуючих, обладнаних кордонів, довелося братись за справу будівництва і охорони нових ділянок (українсько-російської, українсько-білоруської, українсько-молдовської), протяжність яких була в три рази більша від уже існуючих, для чого не вистачало ні відповідної законодавчої бази, ні досвіду, ні ресурсів.

Та все ж процес розпочався. Протягом перших років створювалася законодавча база. Ця робота розпочалась з прийняття Законів України „Про правонаступництво України” [13, с. 4-5], „Про державний кордон України” [12], „Про Прикордонні війська України” [15], Указу Президії Верховної Ради України „Про підпорядкування Україні Прикордонних військ, що дислокуються на її території” [38, с. 3] та Постанови Верховної Ради України „Про порядок комплектування військового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення ПВУ” [20, с. 38-42], в яких було чітко визначено поняття державного кордону, заходи з його охорони, завдання і принципи діяльності ПВУ, порядок їх комплектування та військового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 02.01.1992 р. № 3 створено Державний комітет у справах охорони державного кордону України (далі — Держкомкордон) як центральний орган державного управління для реалізації державної політики з прикордонних питань [22, с. 5-11].